

Aan de dijk

Leverbare titels van Koos van Zomeren bij De Arbeiderspers

Alles is begonnen, een vertelling, 2015

Otto's oorlog, roman (jubileumeditie), 2015

Alptraum, een vertelling, 2016

Alle vogels, bloemlezing, 2017

Nog meer vogels, bloemlezing, 2018

Hooiberg, 2019

Omstandigheden, 2020

Koos van Zomeren

Aan de dijk

Herwijns dag- en fotoboek

I.s.m. Willy Raaijmakers

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Eerste druk, mei 2021

Tweede druk, juni 2021

Copyright © 2021 Koos van Zomeren en Willy Raaijmakers

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 xJ Amsterdam.

Vormgeving omslag en fotodocument: Jan van Zomeren

Omslagillustratie: Marie Blom (l) en Ideke Kornet met kleinkinderen op weg naar het Oranjefeest, vermoedelijk nazomer 1956. (Maker onbekend.)

Portret auteurs: John van Heijningen

Typografie: Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 295 4326 2 / NUR 320

www.arbeiderspers.nl

Wat voorafging

(-)

Een echte Van Zomeren heet Jan – zo zou ik beginnen als ik een autobiografie schreef. Pas nu ik *Koos* zo'n tienduizend keer gedrukt heb zien staan, begint het te wennen.

Door een woud van Jannen zou ik vervolgens de kortste weg naar Atje kiezen.

Mijn vaders vader heette Jan van Zomeren; *Jan de Koedam* op het dorp, *opa* voor ons.

Opa had een zuster die Jantje heette; *Jans de Kip* op het dorp, *Tante* voor ons.

Tante was getrouwd met een Jan van Zomeren; *Jan de Sies* op het dorp, *Atje* voor ons.

Toen ze vijftig (of vijfenvijftig) jaar getrouwd waren kwam er een fotograaf, waarschijnlijk van *De Gecombineerde*. Hij maakte een plaatje en noteerde de namen.

'U bent?'

'Jan van Zomeren,' zei Atje.

'En u?'

'Jantje van Zomeren,' zei Tante.

'Nee, ik vraag hoe u heet, niet hoe uw man heet.'

Maar zo was het: Jan en Jantje van Zomeren-van Zomeren. Hun huwelijk dateerde van 18 februari 1904. Kiene, hun oudste zoon, was van 1900. Op 27 december 1904 werd nog een zoon geboren. Die leefde elf maanden en heeft, zoals Tante vertelde, elf maanden gehuild.

Tante, Atje en Lín. Lin was Atjes jongere broer. Ze woonden in één huis en spraken nooit met elkaar. Dat is geen literaire overdrijving; ik heb ze pakweg twintig jaar meegemaakt en nooit ook maar een woord horen wisselen.

Wanneer ik als kind over die drie vertelde, en ik deed niet liever, noemde ik ze 'de mensen bij wie mijn vader is opgevoed'. Soms noemde ik Atje mijn grootvader, maar dat was hij niet. Soms noemde ik hem mijn oom, maar dat was hij ook niet. Hij was een aangetrouwde oom van mijn vader. Genetisch gesproken geen familie – toch een Van Zomeren.

Atje was Atje, niet meer, niet minder. Er bestond geen woord voor onze verwantschap, juist dat maakte het allemaal zo toverachtig.

Laatst vroeg ik mijn vader waar dat *Atje* vandaan kwam, wie het als eerste gebruikte en waarom. Ik had het me nooit eerder afgevraagd en was meteen tevreden met het antwoord: een peinzend hoofdschudden.

In de praktijk fungeerden Tante, Atje en Lin als grootouders. Daarnaast hadden we nog onze echte grootouders. Ik heb dus zeven grootouders gehad – ik heb ze alle zeven gekend en op een of andere manier van alle zeven gehouden. Wat een jeugd, wat een rijkdom, wat valt er toch te klagen?

(Een jaar in scherven, 1988)

De dijk

Ook uit de dijk, dat machtig lichaam, spraken de eeuwen. Elke meter boven NAP was van waarde, elke bocht had zijn betekenis.

Je had buiten de dijk en binnen de dijk; binnen de dijk het berekenbare van de polder, buiten de dijk het wispelturige van de rivier.

Je had op de dijk en aan de dijk; aan de dijk was alles luwte en geborgenheid, aan de dijk stond het huis, plaats van geboorte en leven en dood; óp de dijk de ongeremde weidsheid van het landschap, het woelen van de wind in je haar, het eindeloze komen en gaan van mensen, te voet, op de fiets, de bromfiets, de bus van Ballegooyen, de meelwagen van Cor de Jager op vrijdag, Cor had het meest stapvoetse paard tussen Gorkum en Bommel.

Op de dijk kon je twee kanten uit. Links of rechts, oost of west, zouden we in de stad zeggen. Boven of beneden, zeiden ze hier.

De bus van kwart over acht ging naar boven, die van kwart over negen naar beneden. Aan het bovineind was de winkel van Weesjes, aan het benedeneind het voetbalveld van Herovina.

Heel de wereld scharnierde om dit boven en beneden. Het was een reliëf dat werd aangevoerd door de rivier, een vleugje Alpen in dit vlakke land.

Boven, daar kwam de rivier vandaan, beneden, daar stroomde hij naartoe. En de dijk, de dijk die stroomde rustig mee.

(*NRC Handelsblad* 1/7/1992)

Het huis

De perenboom staat er nog. Hij heeft alles en iedereen overleefd en zo goed als zeker niets dan peren aan zijn hoofd. Hij staat er als een monnik.

Wat verder van de dijk verwijderd, aan de rand van wat weiland geworden is, staat ook nog een betonnen paaltje. Dit paaltje kun je niet begrijpen als je niet weet dat er een pomp aan vastgezet heeft.

Twee pompen hadden we: een pomp in de keuken (nou ja, een keuken was het niet, het werd *de geut* genoemd en je kunt het moeilijk anders noemen) en een pomp op het erf. De pomp op het erf was er voor de buurt.

Je werd wakker van het astmatische schrapen van ijzer in ijzer, het gutsen van water in een emmer, het schelle, altijd kijkende stemgeluid van vrouwen.

Je schoof de molton deken weg en keek uit een zolderraam dat nauwelijks groter was dan je hoofd. Van hier tot aan de einder: polder, zon, zomer, een veld met graan waarin het kwetterde van de mussen.

Het huis is er niet meer en dit is de moeilijkste plek van de wereld om vol te houden dat het in je geheugen nog recht overeind staat. De herinnering legt het af tegen je ogen: een kaal stuk dijk, een gat in de lucht.

De mensen zijn er ook niet meer. En de konijnen niet. En de varkens en de vliegen en de mussen niet. Alles weg en wat weg is is er nooit geweest.

(*NRC Handelsblad* 3/7/1992)

(-)

Op zondagmorgen verzamelden mannen die niet naar de kerk hoefden, zich bij de Peilschaal, dat zachtgeel gesauste en door een palissade omgeven gebouwtje waar de waterhoogte elke morgen werd afgelezen door Willemke Kruis, de machinist van het Herwijjnse dieselgemaal.

Dan zetten ze hun pet nog eens goed. Dan staken ze hun handen diep in hun zakken en dan kauwden ze nog eens wat op hun tabakspruim en dan bespraken ze wat ze elke week weer bespraken. En als er toevallig iets of iemand over de dijk voorbijkwam, wel, dan zeiden ze dáár wat van.

Je kunt niet zeggen dat deze mannen gelukkig waren. Je kunt evenmin zeggen dat ze niet gelukkig waren.

In *Het visconcert* schrijft Haldór Laxness ergens: 'Ik kan zweren dat ik in mijn jeugd nooit het woord "geluk" heb gehoord, behalve uit de mond van een krankzinnige vrouw.'

Dat was op IJsland. Dat had net zo goed op Herwijnen kunnen zijn. Geluk was gewoon geen categorie, niet in het spreken en niet in het denken.

Tante zei wel eens, of váák eigenlijk, dat ze het goed hadden. Ze hadden elektriciteit gekregen, ze hadden waterleiding gekregen en ze hadden ouderdomspensioen gekregen – ja, nu zou je zeggen dat het slechts een kwestie van tijd was of het geluk zou, waar dan ook vandaan, Herwijnen bereiken. Maar voorlopig behielpen ze zich hiermee: we hebben het goed.

Ik voor mij, ik kon me geen mooiere zondagmorgen voorstellen dan tussen die mannen en hun geijkte plagerijtjes bij de Peilschaal. Denk ik daar nu aan terug, dan zie ik mannen staan die zo al niet benijdenswaardig, dan toch op z'n minst interessant waren. Het zal wel pijn hebben gedaan, maar ze hadden iets bereikt in hun leven. Deze mannen hadden wat ze wilden hebben, ze waren wat ze wilden zijn.

Natuurlijk, *ik* zou gelukkig zijn als ik dat bereikt had.

(*Nog in morgens gemeten, 2006*)

Een ommetje in de leegte

In de zomer van 1998 nam ik mijn vader mee naar Herwijnen voor een wandeling in de uiterwaarden. Het was kort na de laatste dijkverzwaring, na de bijna-watersnood van een paar jaar daarvoor.

Het moet ergens in augustus zijn geweest, zo'n dag met een fijn windje en frisse witte wolken, die losjes langs de hemel dreven.

We gingen de dijk af bij de Gids, waar vroeger het huisje van Kloontjes stond. We namen het weggetje naar d'n Oven, waar vroeger een steenfabriek was geweest. 'Dat bouwval daar, dat was de machinekamer.' Over het erf van de Van Zee's (altijd een wat hachelijke onderneming), langs de rivier die de Stroom werd genoemd (met een a-klank onder de dubbele o) en de krib die de Driean-gel werd genoemd ('dat heb je goed onthouden, jonkie'). Over de zomerkade weer op de dijk op aan. Toen we over een hek moesten klimmen, stak ik hem mijn hand toe. 'Nee, nee, dat lukt me nog wel.' Hij was toen tegen de 80.

Over de dijk terug naar de auto. Een paar honderd meter maar, en op dat eindje had ooit, ooit, het hele Rot gepast. Nu stond er alleen nog maar het huisje van Daan de Meijer, zo nietig en eenzaam dat het wel gekrompen leek. En het was al zo klein.

'Zou daar nog iemand wonen?' vroeg mijn vader.

'Toontje Ton,' zei ik.

'Zegt me niks,' zei hij.

'De smid,' zei ik.

'Niet in mijn tijd,' zei hij.

Verder alle huisjes afgebroken, geen spoor meer van te bekennen.

Dus we liepen over de dijk en mijn vader somde ze op, die huisjes. Dat had hij thuis ook kunnen doen. Hij zat in Arnhem in zijn stoel bij het raam en hij hoefde zijn ogen maar dicht te doen of hij zag het hele Rot voor zich. Maar toen, toen we

daar liepen, kwam er iets bij – een nijpend gevoel van afstand. Hoe langzaam we ons ook verplaatsten, telkens moesten we de pas inhouden om die huisjes, die er niet meer waren, gelegenheid te geven om ons in te halen. Zo dicht stonden ze op elkaar, schouder aan schouder, werkelijk als een rot soldaten. (Maar er kunnen natuurlijk ook andere redenen zijn geweest om het Rot het Rot te noemen.)

Bij de huisjes diepte mijn vader de namen op van de mensen die er hadden gewoond, niet hun namen voor de burgerlijke stand, maar hun dorpsnamen, hun echte namen, namen in relatie tot andere namen, want (laten we het nóg maar eens zeggen) hier was iedereen familie van iedereen, en soms laste hij na een naam een pauze in om er vervolgens aan toe te voegen: ‘Een doodgoed mens was dat; die sprak geen kwaad en die deed geen kwaad.’

Het huisje van Tante, Atje en Lin? De perenboom had de dijkverzwaren niet overleefd en ook de bushalte die er in '92 nog was geweest (STERK stond er op het bord, naar de familie die er zelfs in '92 allang niet meer woonde)... ook de bushalte was inmiddels verdwenen. Maar gerekend naar de positie van een lantaarnpaal, en mede gezien de ligging van de kleiput aan de buitenkant, waren we er al een meter of twintig voorbij. Dus deze meters liepen we terug en toen gingen we met onze handen in de zakken voor ons uit staan staren.

Achter de ene leegte strekte zich welbeschouwd de volgende uit: een polder die elke bezienswaardigheid had verloren. God, wat een saai stuk land was dat geworden. De percelen opgerekt, greppels gedicht, sloten uitgediept, bosjes gekapt, drasjes en plasjes drooggelegd. Waar aardappelen, voederbieten, suikerbieten en graan werden verbouwd, graasden nu koeien, schoot nu mais uit de grond.

Tsja, wat moest je ermee? Weemoed heeft een kapstok nodig en hier was geen kapstok meer, hier was gewoon niets meer, hier kon je alleen nog maar je schouders ophalen en een beetje lacherig vaststellen dat het wel erg grondig was opgeruimd, dat Rot van ons.

En toen gingen we op de koffie bij Anneke en Willy.

Anneke Nijhoff, Willy Raaijmakers – ze woonden toen (en ze wonen nog steeds) in het huisje waar mijn vader geboren was. Verbouwd natuurlijk, van alle ge-

makken voorzien, maar toch nog duidelijk herkenbaar als ‘het huisje van Opoe’.

Strikt genomen ben je hier niet in het Rot, maar op de Berm. De dijk heeft er aan de binnenkant een terrasvormige uitstulping. De huisjes stonden er verder uit elkaar. Maar dezelfde armoe. Als je ’t Rot zei, kon d’n Berm zijn inbegrepen, als je d’n Berm zei werd uitsluitend d’n Berm bedoeld. Formeel vormden ’t Rot en d’n Berm samen het Herwijense Benedeneind.

Mijn vader op zijn praatstoel, nu en dan struikelend over zijn woorden, zoveel had hij te vertellen. Het Rot zoals dat in zijn hoofd zat. Mensen als hij ont-hielden dingen als deze, kennelijk omdat ze van belang waren, of in elk geval van belang waren geweest.

Willy was onder de indruk. Willy was zo onder de indruk dat deze exercitie van mijn vader voor hem aanleiding werd om een fotoverzameling te beginnen. En voor mij is zijn fotoverzameling nu aanleiding om terug te keren naar Herwijnen.

Kijk, vroeger was er geen aanleiding voor nodig om over Herwijnen te schrijven. Jaren- en jarenlang was er een constante stroom herinneringen die zich aanboden om verwerkt te worden. Al met al heb ik misschien meer over Herwijnen geschreven dan over vogels, en over vogels waren het meer dan duizend pagina’s. Mooi als je zo’n onderwerp hebt, maar je betaalt er wel een prijs voor. Schrijven doet wat met de dingen waarover je schrijft. Schrijven zuigt het leven uit je herinneringen. Schrijven is, zoals ik eens heb geschreven, een vorm van vergeten.

In *Hooiberg* (2018) komt een man voor die ’s nachts door het huis dwaalt. Eenmaal terug in bed steekt hij zijn handen uit ‘naar het vuur van mensen van vroeger – maar zelfs dit geeft geen warmte meer’.

Tante, Atje en Lin natuurlijk. En de mensen om hen heen. De doden – ze zijn er nog, maar ze geven geen warmte meer, net of je hoofd vol zit met zombies. (Maar misschien gaat dat als je niet schrijft uiteindelijk ook zo, dat kan ik niet beoordelen.)

Nee, zeker, het is je werk en voor je werk moet je wat overhebben. Geen punt. Ik probeer alleen maar uit te leggen dat Herwijnen bij mij een beetje verlept in de vensterbank stond en waarom er deze keer een aanleiding aan te pas

moest komen om nog eens over het dorp te beginnen. Het fotoalbum van Willy Raaijmakers tegen de achtergrond van de plannen die zijn ontwikkeld voor de dijk – de dijk die er nog was toen ik dat ommetje met mijn vader maakte, de dijk die er nu, ruim twintig jaar later, nog steeds is. Maar niet lang meer. Aan alles wat weg is, moet straks zelfs de dijk worden toegevoegd. De huisjes, de mensen, de konijnen, de varkens en de vliegen en de mussen, én de dijk – alles weg en wat weg is...

Ik heb dat stukje eens voorgelezen in een of ander literair kader op Herwijnen zelf. Ik vroeg me toen af of de slotzin door dit gehoor zou worden begrepen. Naderhand kwam ome Wim bij me staan, een man wiens leven was getekend door zware lichamelijke arbeid, een man die op hoge leeftijd nog zelf zijn tuintje spitte (en dat van de burens erbij), een man die bij mijn weten alleen de krant en de bijbel las. Hij kwam bij me staan en zei: ‘Zo is ’t krek, Kobus, wat weg is is er nooit geweest.’ Kennelijk hetzelfde levensgevoel in zijn DNA. Iemand om graag familie van te zijn.

En áls de dijk dan weg is, dat wou ik zeggen, dan is Willy’s fotoalbum het laatste wat er rest van het Rot.

Samenvattend, tevens vooruitlopend op wat er volgt: het dorp is er nog, maar er is een wereld verdwenen, en dat verdwijnen dat gaat maar door, dat gaat maar door.

Dagboek

30/6/2019 Ik bel Corrie van ome Gijs om te vragen of ik het goede nummer van Jan wel heb. Gijs neemt op. Gijs van Corrie van ome Gijs, niet te verwarren met Gijs van ome Gijs. Alles goed bij jullie? 'Buitengewoon,' zegt hij. Buitengewoon met die soepele Herwijense tongval, precies zoals ome Wim altijd buitengewoon zei.

9/7/2019 Jan zat in Midden-Frankrijk, feestje in de familie van zijn vriendin. Hij heeft van de gelegenheid gebruikgemaakt om de Mont Ventoux te doen. Per auto weliswaar, maar toch. Het monument voor Tommy Simpson, indrukwekkend.

'Ik hoor van Corrie dat je nog regelmatig op Herwijnen komt.'

'Met alle verjaardagen.'

'En blijf je dan bij iemand slapen?'

'Nee, altijd dezelfde dag weer naar huis.'

'Hoe ver is het rijden?'

'Honderdveertig kilometer.'

'Maar je blijft dat doen?'

'Zolang als ik kan... jazeker.'

Drie broers, twee zussen, alle vijf getrouwd, dat maakt tien verjaardagen. Een paar verjaardagen kunnen worden gecombineerd; al met al een keer of zeven, acht per jaar dezelfde rit. Brussel, Antwerpen, Breda, Gorkum – en dan bij Dalem de dijk op. De uiterwaarden, de rivier, Slot Loevestein aan de overkant, al was het de duizendste keer, het blijft een machtig gezicht, dit landschap blijft trekken. Dan die halve cirkel rond Fort Vuren. Dan het terrein van de Durox, nu Ytong, waar zijn vader heeft gewerkt, én ome Kiene, en ome Wim, en ome Jan. D'n Braaijal, het begin van Herwijnen. Toch een beetje alsof je thuiskomt. Al

die namen die door je heen gaan, al die huisjes, of ze er nou nog staan of niet, waar je de krant hebt bezorgd. De Schaardijk, het eind van Herwijnen. Hel-louw, waar zijn moeder vandaan kwam, waar zijn andere grootouders leefden. Pas in Haaften weer van de dijk af, en binnendoor terug naar Herwijnen, waar de familie hem verwacht.

We hebben afgesproken op donderdag 1 augustus op Herwijnen. Gijs van ome Gijs (niet te verwarren met Gijs van Corrie van ome Gijs) wordt dan 69. Jan zelf is 77. Vijf kinderen in een bestek van acht jaar. Het zesde, Gerrie, kwam een stuk later.

10/7/2019 Jan zei gisteren dat Oostenrijk sinds jaar en dag hun vakantieland is, verslingerd aan de bergen. Daar keek ik van op. Wij ook, jaar in jaar uit naar de Alpen, nu meestal Oostenrijk, vroeger doorgaans Zwitserland, en eigenlijk was het begonnen in Zuid-Duitsland, Beieren, Nesselwang.

Toen was het zijn beurt om ergens van op te kijken. ‘Nesselwang,’ zei Jan. ‘Nu ligt daar een snelweg.’

‘De A7,’ zei ik.

‘Maar toen,’ zei hij, ‘moest al dat verkeer er dwars doorheen, door Nesselwang. Op zaterdag, een eindeloze sliert auto’s, die s-bocht omlaag dat dorp in, langs dat kerkje, door dat winkelstraatje...’

‘Daar liepen wij dan boodschappen te doen,’ zei ik.

1/8/2019 Tegenwoordig zie je elkaar voornamelijk op begrafenissen en dan zijn wij, neven en nichten, al gauw met z’n twintigen, dan kun je inderdaad zeggen dat je elkaar gezien hebt, nauwelijks dat je elkaar gesproken hebt. Nu echter – alleen met Jan van ome Gijs, in het huisje van Opoe, aan de keukentafel van Anneke en Willy.

Hij is er de laatste jaren niet langer op geworden, maar dat geldt voor de meesten van ons. In zijn gezicht zie je beurtelings een Van Zomeren en een Van Horssen. Zijn bescheidenheid heeft hij beslist van zijn moeder; we blijven in elk geval ver verwijderd van de branie die zo kenmerkend was voor de generatie Van Zomerens die ons is voorgedaan. Mannen met hun eeuwige strijd om

het hoogste woord. Alles wat de één wist, wist een ander nog beter. Als je goed luistert zoemen hun stemmen hier nog tegen het plafond.

Voor mij is het overigens niet zo bijzonder om aan die keukentafel te zitten, voor mij is het huisje van Opoe allang in het huis van Anneke en Willy veranderd. Jan kan het er wel eens vreemd te moede zijn geweest. Hij is daar lang niet zo vaak als ik teruggekomen; voor hem hebben Opa en Opoe indertijd ook veel meer betekend. Maar dat bedenk ik op de terugweg pas.

Het verhaal gaat (als ik het niet zelf verzonnen heb) dat ome Gijs op zekere avond tegen Opa zei: vader, ik moet eens met je praten, waarop Opa reageerde: zeg het maar jongen, wie is het?

Nazomer 1941 zal dat zijn geweest. Jan is van maart '42. 'Ik was een moetje,' zegt hij.

'Nou ja, als je het zo stelt was onze Jannie ook een moetje.'

Zijn eerste herinnering is verbonden aan het Appelhuisje, waar ze heel in het begin hebben gewoond. Kleiner nog dan de meeste andere huizen op Herwijnen. Buitendijks aan het Kerkeneind. Waarom dat het Appelhuisje werd genoemd? Geen mens heeft het hem ooit verteld. Maar hij weet wel dat er een keer bij hoogwater een plank tussen de zolder en de dijk werd gelegd. Om het huis in en uit te kunnen gaan.

'In '47, nee, het zal eerder '48 zijn geweest, ik werd kort erop 6 en kon daarvandaan meteen naar de lagere school... In '48 kocht mijn vader het huis in het Rot. Van tante Mien.'

O ja, tante Mien, zuster van Opoe, getrouwd met Van Tuyl de mandenmaker. Het staat me bij dat ze daar ook hun klompen gingen halen.

Goed, Tante en Atje op Waaldijk C70, d'n Bakko op C71, ome Gijs en tante Gert op C72. Als we bij Tante en Atje waren, zaten we de helft van de tijd bij ome Gijs en tante Gert. Ook vanwege al die kinderen. Jannie trok met Corrie op, ik vooral met Daan; Jan was te oud voor ons.

C72 dus. Dit huis stond zo stijf tegen de dijk dat je er eigenlijk niet omheen kon lopen. Bij de nette deur, in het voorhuis, de oostgevel, kwam nooit iemand. Jan kan zich niet heugen dat die openging. 'O ja, toch. Met de grote schoon-

maak. Vreselijk was dat. Het hele huis stond op z'n kop, je werd overal weggestuurd.'

Maar normaal ging al het verkeer hier via het achterhuis. Bijzonder: er was geen klompenhok, wel een tweedelige deur, zo'n oer-Hollandse boven- en onderdeur. Binnen hing een stalachtige schemering.

Aan je linkerhand bevond zich een uitbouw die het geitenhok werd genoemd. In het geitenhok werd op maandag de was gedaan, in het geitenhok gingen op zaterdag de kinderen in de teil, het water verwarmd op een vierpitsgasstel (butagas!). Een geit stond er niet. Niet meer.

Zoals bij iedereen was er een aardappelhok, laten we zeggen: een bovengronds keldertje, en zoals overal lag dat aan de noordkant, de koelste kant van het huis. 'Die mensen, die waren niet gek, hoor Koos.'

Ik herinner me aan deze muur een pomp, maar Jan weet nog dat er eerst een buitenpomp zou komen, dat er met een wichelroede naar water werd gezocht. Vóór die tijd werd het ongetwijfeld gewoon uit de sloot of de Diepe Put gehaald.

Naast die pomp de plee – een plank met een gat erin en een ijzeren ton eronder; de deur kon dicht, maar er zaten zoveel kieren in dat het zicht op de polder behouden bleef; en stroken krantenpapier als voorloper van het superzachte, 3-laags, ecologisch verantwoorde toiletpapier van Albert Heijn.

Naast die plee het varkenshok, de mesthoop. 'Het moet daar enorm gestonken hebben.'

'Ik herinner me bij jullie geen varken.'

'Maar het was er wel. Opa kwam met Rutje mee om het te slachten.'

'Zo te horen moest jij daar niets van hebben.'

'Ik niet, nee. Zoals er toen met dieren werd omgesprongen. De konijnen werden doodgeslagen.'

'Nooit wezen kijken?'

'Nooit. Pa vond van zichzelf dat hij een fantastische erwtensoep kon koken en dan was er zo'n varkenspootje met nog wat haar erop... èh!'

Het achterhuis. 'Voor mijn gevoel hadden jullie daar nogal wat ruimte.'

Jan: 'Maar er stond ook bijna niks. Een tafel, een paar stoelen, dat was het.'

Als we vóór huisden, gingen die mee naar het voorhuis, dan stond er achter helemaal niks.’

‘En in het voorhuis?’

‘Nog steeds niet veel.’

‘Maar daar stond wel een divan.’

‘Daar stond wel een divan.’

Ome Gijs zat in de ploegendienst (de vroege van zes tot twee, de middag van twee tot tien, de nacht van tien tot zes). Zwaar werk. Slaapgebrek.

Hij met zijn gezicht naar de muur op de divan, de rest van het gezin nog rond de tafel. Tante Gert nam de bijbel en begon met schelle stem voor te lezen. De jongens zaten te klieren, vooral Daan natuurlijk. Tante Gert keek wantrouwig op en vroeg wie er wat zei. Niemand zei wat. Toen zei zij: ‘Denk erom keier, er is er Eén die alles hoort.’

Keier voor kinderen.

‘Niet dat ik dat grappig vond.’ Ik zeg het maar even. ‘Het was een triest moment, en omdat het zo’n triest moment was, is het me al die jaren bijgebleven.’

‘Ma was gelovig. Van huis uit. Die bescheidenheid, of nee, het was erger, die *nederigheid* – dat was daar onderdeel van het geloof.’

‘Maar ze ging niet naar de kerk.’

‘Ze was doof hè, ze had er niets aan om in de kerk te zitten.’ Dan, met plotselinge geestdrift: ‘Pa nam het trouwens wel eens van haar over, dan las hij na het eten voor uit de bijbel. Dan moest je opletten. Dan stopte hij ergens en dan moest je zeggen wat het laatste woord was. Ja, die had de wind er wel onder.’

Vlees met mate, aardappelen en groente in overvloed, alles uit eigen tuin en van de hoogste kwaliteit.

‘Mijn vader en ome Wim gingen zelf nog in de riemen om de eg over het land te halen.’

Een lepel voor soep of pap, een vork voor de warme prak. Vlees, doorgaans een speklap met zwoerd, werd tot het eind bewaard en dan uit de hand opgegeten.

‘Ik meen dat ik pas in militaire dienst met vork en mes heb leren eten.’

(Bij ons was het al niet anders, Jan.)

Vlees op z'n Herwijns rijmt op kaas op z'n Herwijns. Waar kunnen ze ons dat nazeggen?

‘Wij hadden geen aardbeien, ik denk dat pa aardbeien onzin vond. Maar tante Jans had wel aardbeien.’

‘Die moet ze gekregen of gekocht hebben; ik kan me Atje niet tussen de aardbeien voorstellen.’

‘Een émmmer aardbeien. Daar mochten we boterhammen met aardbeien eten zoveel als we lustten.’

‘Tante was vrijgevig.’

‘Dat mensje, dat vond dat prachtig. Had je vier boterhammen op, dan moesten het er zes worden. Daar genoot ze van.’

‘Had ze wat te kletsen als ze de dijk op ging om boodschappen te doen. Jan van Gijse heeft bij ons zés boterhammen met aardbeien op...’

Andere lekkernijen: ‘Met je verjaardag misschien. Of met Sinterklaas. Zo’n suikerbeest.’

2/8/2019 Willy belt drie namen door: Jaantje van Dijk, een dochter van de Pruts, en Jap van Meteren en zijn vrouw Marie, hij een zoon van Dit de Klep, zij een dochter van d’n Bakko. Net of je bericht krijgt uit de middeleeuwen. Ongelooflijk. Ongelooflijk dat ze nog leven, mensen met zulke antecedenten. Natuurlijk, ik leef zelf ook nog. Maar dat kan ik op zo’n moment ook nauwelijks geloven.

3/8/2019 Bij Tante en Atje werd voor het eten gebeden. Tante, klein van stuk en broodmager, vouwde haar knokige handen en boog haar hoofd, grijs knotje in de nek. De mannen hielden hun pet voor het gezicht. Ik heb me altijd afgevraagd (nooit hardop) wat er dan door ze heen ging. Anders dan in de zin van God zal het weten, werd de naam des Heren er niet gebruikt.

Pet weer op en eten maar.

Betreffende het Appelhuisje – mijn vader vertelde eens dat ze, ome Gijs en hij, daar een koe hadden geslacht. Vraag me niet hoe je in huis een koe kon slachten, ik kan alleen maar doorgeven wat me gezegd is. Het was oorlog en ome Gijs had een magere koe op de kop getikt en die moest dood. Maar het was hoogwater en het bloed dat naar buiten stroomde, bleef rond het huis klotsen. Stom. Stom! Het slachten van een koe was dan wel geen verzetsdaad, maar wel een economisch delict; je kon er de bak voor in draaien.

5/8/2019 Ome Gijs en ome Wim hebben praktisch tot aan hun dood een moestuin onderhouden, en neef Daan doet dat volgens neef Jan nog steeds. Zelfs mijn vader...

In september 1948 kwamen we in Rheden te wonen, een nogal schamel huurhuis aan de Buurtweg. Er was een royale tuin bij inbegrepen. Mijn vader was toen net terug uit Indië, hij zou beroepsmilitair worden; hij had aan zijn jonge jaren een grondige afkeer van spitwerk overgehouden. Maar dat lapje grond, dat moest en dat zou een moestuin worden. Atje kwam speciaal uit Herwijnen om hem te helpen. Een van mijn eerste herinneringen: Atje bij de smid in Rheden om nieuw gerei aan te schaffen of oud te laten repareren. De enige keer dat wij niet bij hem waren, maar hij bij ons. En misschien heb ik bij die gelegenheid iets opgevangen over het onheil van coloradokevers op de aardappelen.

Ik wil maar zeggen: zo diep zat de moestuin bij die mannen.

Goed, in het voorhuis, aan het voeteneinde van de divan, stond de ladder. Sporten zo dun dat het akelig was aan je voetzolen. Een luik dat met een gekromde rug werd opgeduwd.

Ome Gijs en tante Gert sliepen boven het achterhuis, de kinderen boven het voorhuis. Jan en Daan bij elkaar, Corrie apart en Rien apart. 't Kan zijn dat Gijs je toen nog bij de ouders lag.

Jan: 'Meestal viel je als een blok in slaap. Bovendien: als we begonnen te rotzooien, kwam ma met de mattenklopper.'

'Dus dat hoorde ze wel?'

‘Of ze werd door pa gestuurd.’

‘O ja, ja natuurlijk.’

Jan gaat verder: ‘Je keek in bed direct tegen het riet aan, en de winters waren streng hoor. Als het erg koud werd werden we toegedekt met oude legerjassen, als het nog kouder werd kreeg je een verwarmde basaltsteen mee.’

Winters dat de Waal dichtzat. Dan maakte de veerman over het ijs een pad bij het Brakels Veer. ‘Ijsbrekers! Net voor de dooi inviel. Die kwamen uit het Vurens Rak, en er was er een bij die De Siberië heette. Die schoven het ijs op tot het brak, en dan gingen ze weer een eindje terug. Een prachtig gezicht was dat, een attractie! Ik denk dat dat in ’63 was; in elk geval in ’56 en een keer vlak na de oorlog.’

Ome Gijs had een functie in de vakbond, nvv uiteraard. ‘Landarbeidersbond of fabrieksarbeidersbond, daar wil ik vanaf zijn. Misschien wel allebei. Wij kinderen, toen we al wat groter waren, werden eropuit gestuurd om de contributie te innen. Met zo’n leren geldtasje. Tot in Haaften toe. Die mensen, die hadden het slecht. Die vroren ’s winters uit en dan kwamen ze op hun fietsje over de dijk om bij ons te stempelen of om wat geld te halen.’

Wat de zomers betreft: ‘Altijd vroeg naar bed. Maar je was ook altijd moe en op zolder werd het gauw genoeg donker; één klein raampje aan de kant van d’n Bakko. Je werd kapotgestoken door de muggen. Meuziken, noemden wij die. ’s Morgens zat je onder de bulten.’ (Vergeten te vragen wat ze deden met onweer. Hoorde tante Gert dát dan wel?)

Begin jaren ’50. Zelfs in het Rot en in weerwil van die uitgevroren land- en/of fabrieksarbeiders, begon de armoede al iets van vroeger te worden, een *verhaal* eigenlijk. Er waren ongetwijfeld nog zorgen te over, maar zorgen, daar waren je ouders voor, daar hadden kinderen geen last van.

Jan: ‘Mijn vader was zeer aanwezig, hij kon enorm opvliegen. Later besef je wel dat het je moeder was die de boel runde. Al met al zijn we in een beschermd gezin opgegroeid. Om nou te zeggen dat we een gelukkige jeugd hebben gehad... óngelukkig waren we in geen geval.’

Na schooltijd had je alle vrijheid. Dingen waar de hele buurt aan meedeed:

krijgertje, verstoppertje, hinkelen. Als je een dubbeltje had, kon je bij tante Mien knickers of een priktol gaan halen. Als je ergens een oud fietswiel vond, had je een hoepel. Je hoefde net maar de dijk over te steken of je zat aan de Diepe Put, 's winters om te schaatsen, 's zomers om te zwemmen of te vissen. Of je ging languit in het gras liggen en liet je van de dijk af rollen – daarbij Rutje die zei dat brandnetels in mei niet prikten, en nadat je de proef op de som had genomen: 'Ja die prikken in jou, niet in mij.' Landjepik met een gevonden aard-appelschilmesje. Sloopjespringen en met je broek onder de modder naar huis – daarbij het gefoeter van je moeder, want een andere broek was er niet.

'Verder waren wij nogal braaf. Geen appeltje pikken bij de boer. Wat je ook bij Merijntje Gijzen leest, de bedeesdheid waar in laatste instantie een straffende God achter zat.'

's Zaterdags – eerst naar school, dan in de teil en dan, de haren nog nat, voor de rest van het weekend naar Opa en Opoe op d'n Berm, C86.

'Elke zaterdag?'

'Elke zaterdag.'

'Jij was hun weekendkind.'

'Tot mijn zestiende wel. Opa en Opoe in de bedstee in het voorhuis, wij op zolder. Ome Wim en ome Jan waren nog thuis. Ik lag bij ome Kiene; van hem heb ik leren stotteren.'

O ja, Jan stotterde.

'Werd je daarmee gepest op school?'

'Neenee, dat geloof ik niet. Anders had ik ze ook wel op hun kop gegeven met mijn klomp.'

Bij hem hoor je er weinig meer van – alleen, nu je erop verdacht bent, af en toe een lichte hapering. Ome Kiene was een ander verhaal. Die had een spraakgebrek, en hij was scheel bovendien. Ome Kiene was niet dommer dan een ander, zeggen we er dan meteen bij. Maar het onderwijs op Herwijnen, bijna een eeuw terug, was niet op zulke beperkingen ingesteld. Ome Kiene was voor het leven getekend.

Jan: 'Ik heb van ome Kiene mijn eerste brommer gekregen.'